

SPRÅKLIG SAMLING

Standardtalemålet – fins det?

***Kongo – den demokratiske republikk
eller den demokratiske republikken?***

Dachsrevy'n i Oschlo

REDAKSJONELT: Språklig økofobi

Dagens ord er *økofobi*. Ordet kommer av gresk *οίκος* (*oikos*) 'hus, familie' og *φόβος* (*phobos*) 'frykt', og betyr noe sånt som «sjukelig frykt for husarbeid».

I innvandrings- og integrasjonsdebatten har ordet derimot blitt bruk som beskrivelse av «forakt for egen kultur», som ei slags motsetning til *xenofobi*, fremmedfrykt. Skrivemåten er da gjerne *oikofobi*, på engelsk *oikophobia*. Den nye betydninga blei mynta av den kulturkonservative britiske filosofen Roger Scruton i ei bok om bl.a. vestlig kulturrelativisme. Akkurat den debatten kan med fordel holdes utafor LSS, men ordet kan kanskje lånes over i enda ei ny betydning. En bør være skeptisk til å dele ut psykiatriske diagnoser på denne måten, men ordet kan være en artig og dekkende beskrivelse for mye i norsk språkpolitisk historie.

Til tross for at nordmenn går for å være ganske nasjonalistiske, har det historisk vært mye skepsis til heilnorske språklige løsninger. Det går helt tilbake til 1800-tallet, fra motstanden mot nynorsk, via motstanden mot folkelige, heilnorske former i bokmålet, til motstanden mot norvagisering av lånord i moderne norsk. Motstanden har vært inkonsekvent og tilfeldig, med resultatet at moderne bokmål er ei salig blanding av dansk og norsk, med inkonsekvente skrivemåter og iblant helt tilfeldige prinsipper for norvagisering av lånord. Det må hete *reinsdyr*, men ikke *ein*, og det er valgfritt *sein* eller *sen*. Ordboka sier *journalist* for fransk *journalist*, men *sjalu* for *jaloux*.

Enkelte motstandere av folkemål har brukt begrepet «mindreverdighetskompleks» om ønsket om å bruke folkemål. Redaktøren har aldri helt forstått den bruken, for om noe er eksempel på mindreverdighetskompleks,

må det vel være den *økofobe* motstanden mot hjemlige ordformer og skrivemåter?

Skrivemåten *oikofobi* kan ironisk nok fungere som eksempel på språklig økofobi i seg sjøl. Det greske *οίκο* blir normalt til *øko*- på norsk og *eco*- på engelsk, som i *økonomi/economy* og *økologi/ecology*. Skrivemåten *oikofobi* røper en litt dårlig kjennskap til etablerte norvageringsregler for gresk – eller er det kanskje frykt for å bruke norske rettskrivingsregler? Bli ø-en for skummel når en ser den i et fremmedord en ikke kjenner så godt?

Vi bør kanskje ta med litt av det kulturpolitiske her likevel – vi er jo tross alt et lag med *politiske* meninger om *kultur*uttrykket språk. Om «radikalt» ikke lenger innebærer å legge vekt på det særnorske, men heller å tone det ned, blir begreper som «språkradikal» og «radikalt bokmål» enda mer meningsløse enn de har vært. Riktignok er «radikalt bokmål» fortsatt radikalt i en viss språkhistorisk sammenheng, men det kan på mange måter være like riktig å se det «språkradikale» som uttrykk for et *konservativt* språksyn. Et språksyn med vekt på å bevare det som et nedarva i tale, og med ønske om å la skriftspråket speile tradisjonelle talemål i større grad enn det såkalt «konservative» bokmålet gjør. ■

Styret i LSS 2010–2011

Ingunn I. Ims (leder), Arne Torp (nestleder), Thomas Hoel (sekretær), André Stryger (kasserer), Hans-Christian Holm (styremedlem), Andreas Drolsum Haraldsrud (styremedlem), Vanja Røkkum Jahnsen (styremedlem), Hege Hellum (styremedlem), Ingvild Nordland (varamedlem), Eric Papazian (varamedlem), Ellen Skolseg (varamedlem).

SPRÅKLIG SAMLING

ISSN 0333-0362

Utgitt av Landslaget for språklig samling
Organisasjonsnummer 886 343 922

Ansvarlig redaktør: Hans-Christian Holm
E-post: redaksjon@sprakligsamling.no
Leiar: Ingunn I. Ims
E-post: i.i.ims@iln.uio.no

Nettsted: www.samnorsk.no

Adressa til laget og bladet:
Postboks 636 Sentrum, 0106 Oslo
Kontonummer 0532 1078666

Bladpengar: kr 175,-
Medlemspengar (inkluderer bladpengar): kr 275,- per år
for skoleelevar og studentar
kr. 150,- per år

E-postadresse for spørsmål om abonnement
og medlemskap: kasserer@sprakligsamling.no

Standardtalemålet – fins det?

Dette er ei slags bokmelding, men ikke av ei bok. I det første heftet av *Norsk Lingvistisk Tidsskrift* (NLT) i 2009 handler alle artiklene i en viss forstand om standardtalemål. De var opprinnelig foredrag på en konferanse om dette temaet på Røros i 2008.

Jeg skriver «kloke ord», for artiklene gjør i alle fall meg klokere. Ikke det at det her er enighet om saka, men nettopp det at det er flere meninger, og at disse er samla i ett hefte, gjør at det blir lettere å forstå ha saka gjelder, og hvor uenigheten ligger.

Noen av artiklene handler om standardtalemål først og fremst, mens andre legger vekt på dialektutvikling for å avgjøre om det er et standardtalemål der ute et sted som skaper endringene, eller om de bør forklares på annen måte. Et ekstra perspektiv får vi i de artiklene som handler om forholda i Danmark og Sverige og Tyskland.

Brit Mæhlum

Brit Mæhlum (Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet) argumenterer for at Norge har et standardtalemål. Først drøfter hun begrepet. Hun sier at standardtalemål er «en varietet som fungerer som norm eller normideal for et større språksamfunn, som regel en nasjonalstat, og som i en del tilfeller er kodifisert». Hun sier også at en viktig forutsetning er det supraregionale. dvs. den overløke posisjonen et standardtalemål har. Framveksten av et standardtalemål er en sosiopolitisk seleksjonsprosess, dvs. at denne talemålsvarianten blir valgt framfor andre, og dermed

kommer i et hegemonisk forhold til andre.

Så tar hun for seg forholda i Norge og den debatten vi har hatt om det fins et standardtalemål eller ei. Hun hevder at det har vært en blanding av deskriptive og preskriptive argumenter i debatten, altså en blanding av hva som er, og hva som bør være. Einar Lundeby hevda i en artikkel i 1984 at det fantes et standardtalemål med visse regionale egenheter, men Geirr Wiggen angrep dette, og et argument (iflg. Mæhlum) var at «Alle uttalevarianter er like riktige». Mæhlum nevner også Lars S. Vikør som en som har prøvd å bygge bru her (sjøl om han nok ideologisk står Wiggen nær her), for han har uttalt seg for at en prøver å finne ut av hva normidealet er for folk som tilpasser talemålet sitt i kommunikasjon med andre.

Og hva er så denne standarden, iflg. Mæhlum? Her er flere betegnelser: standard østnorsk, sørøstlandsk standardtalemål, dannet østnorsk, talt bokmål. Akkurat hva som kan sies å ligge innafor standarden eller ikke, er ikke helt klart (tjukk *l? kasta?*). Hun antyder at en kanskje bør operere med to heller enn ett standardtalemål, ett mer konservativt og ett mer radikalt (noe som også bl.a. Unn Røyneland har gjort seg til talskvinne for).

Brit Mæhlum hevder at standardiseringsprosessen er den viktigste i talemålsendinger i dag. En har i de siste tiåra snakka mye om regionalisering, dvs. at dialekter i et visst område blir mer like hverandre (dialektnivellering), gjerne da slik at språkdrag fra en dominerende by overtas av dialektene i området. Men Mæhlum vil nedtone dette

og hevder at det er uklart i hvilken grad disse byene har en sjølstendig påvirkningskraft på dialektene rundt – det er ofte slik at det er standardmålstrekk som disse byene formidler videre. Dette er da et angrep på «horisontalistene», som mener at dialektendring i stor grad skjer ved «horisontal» påvirkning. Og hun stiller også spørsmålet om ikke synspunktene til hennes motstandere, f.eks. Helge Sandøy og Gunnstein Akselberg, kan skyldes at de er mest opptatt av vestnorsk talemål, der påvirkningen fra normaltalemålet er svakest.

Helge Sandøy

Helge Sandøy (Universitetet i Bergen) har et noe annet ståsted enn Brit Mæhlum. Han aksepterer at det fins en prestisjedialekt i Norge, men mener det er uklart og forvirrende om dette og standardtalemål skal innebære det samme. Han hevder også at vi i Norge på samme måte som flere land i Europa ellers ser tendenser til avstandardisering.

Sandøy setter opp ei rekke kriterier som kan koples til begrepet standardtalemål.

- autorisasjon (er standardtalemålet autorisert på noen måte?)
- beskriving av standard (er varianten beskrevet?)
- prestisje (har varianten prestisje?)
- avspeile skriftmål (avspeiler det skriftmålet?)
- kodeskifte (er dette en variant bi-dialektale bruker ved kodeskifte?)
- fellesspråk (er det fellesspråk for mange?)
- retning i talemålsendinga (går talemålsendinger i retning av denne varietet?)

Han går så gjennom disse kriteriene og finner at de bare stykkevis og delt passer med det som er kalt standardtalemål i Norge. Og han bruker mye plass på å vise at et par talemålsendinger fra Trøndelag (om allmenngjøring av apokope i infinitiv i alle verb) og fra Salten (bl. a. om nyfordeling av apokoperte og ikke-apokoperte ord) ikke kan forklares som påvirkning fra standardtalemålet.

Lars S. Vikør

Lars S. Vikør (Universitetet i Oslo) drøfter begrepet standardtalemål teoretisk, bl.a. om det er et hensiktsmessig begrep. Og han sier at spørsmålet om vi har et standardtalemål, ikke kan besvares uten at vi har definert begrepet, som han mener kan defineres på (minst) to måter:

- A. Som et eksisterende bruksspråk
 - A1. Tradert og innlært i barndommen
 - A2. Som resultat av bevisst talemålsnormering
- B1. Som påvirkningskilde ovenfra (på dialektene)
- B2. Som en forestilling hos språkbrukerne om hva som er det beste språket.

Vikør mener at definisjonene i A1 og A2 er de mest fruktbare.

Gunnstein Akselberg

Gunnstein Akselberg (Universitetet i Bergen) tar utgangspunkt i definisjoner av begrepet standard, og ut fra det finner han at det ikke er noen dialekt som oppfyller krava til standard, heller ikke såkalt «standard østnorsk». Det er uklart, sier han, hva vi skal kreve for at noe skal kalles standardtalemål, f.eks. om det tillater uttalevariasjon eller ikke. Han nevner også at et standardtalemål må være akseptert i landet som det, og at standardtalemål fungerer som normeringsinstans. Men dette veit vi for lite om i dag, iflg. Akselberg. Han nevner til slutt

også at vi ved å definere noe slik eller slik, griper inn i maktstrukturen i Norge, om vi nå tenker på språket som symbolsk makt. På dette siste punktet er det vel litt uklart hvor forskeren og iakttakeren slutter og aktøren tar over.

Tore Kristiansen

Den norsk-danske forskeren Tore Kristiansen (Københavns Universitet) gir oss ikke noe svar på om Norge har et standardtalemål, men gir primært et riss av språkforholda i Danmark. Og han mener at analysen av disse ikke kan overføres direkte til Norge, men at de kan hjelpe norske språkforskere til å stille de spørsmålene som skal til for å svare.

Kristiansen tar utgangspunkt i Einar Haugens standardiseringsmodell, som består av fire komponenter eller faser:

1. seleksjon av normgrunnlag
2. kodifisering
3. elaborering
4. implementering (akseptering og bruk)

Og Norge følger andre land som Danmark, Sverige, Tyskland i de tre første fasene, sier han, men det er i fase fire som Norge skiller seg ut ved at standardtalemål ikke – iallfall ikke i samme grad – er akseptert eller tatt i bruk. De «ovenfra-virkende kræfter» har ikke i samme grad som i de andre landa uniformert talemålet til folk flest.

Forfatteren kommenterer uenigheten mellom Brit Mæhlum og Helge Sandøy og sier at den kan forstås innafor en sentrum-periferi-modell, om endringer i periferien skal forstås som påvirkning fra sentrum, eller som periferi-interne, altså som uavhengige av sentrum. Han gir ikke noe svar, men går så inn i den danske situasjonen.

Kristiansen beskriver dagens situasjon som københavnisering av Danmark. De aller fleste dansker snakker altså en form for køben-

havnsk. Men københavnsk er ikke enhetlig, og er også i stadig endring. Mange har snakka om højkøbenhavnsk og lavkøbenhavnsk – Kristiansen foretrekker å si at det i dag er snakk om en mer konservativ variant (K) og en mer moderne (M). I tillegg fins det utafor København en rekke lokale måter å uttale københavnsk på (L). Og alle disse variantene. K-M-L, er ifølge artikkelforfatteren dansk standardtalemål.

Kristiansen hevder at det er viktig å studere språkholdninger, hva som regnes som det beste språket. Han går imot enkelte andre (som Jørn Lund og Erik Hansen), som har ment at riksspråksnormen er verdinøytral. Han mener at den ikke er det, og hans egne undersøkelser av talespråket rundt om i Danmark viser at ungdommen vurderer variantene K og M som det beste språket, ikke L. Om det så er K eller M som regnes som best, er litt varierende, det har med alder og posisjon m.m. å gjøre. Dette er undersøkelser som er gjort uten at informantene spørres direkte, men det er spurt om vurderinger av språk som informantene har lyttet til.

Hva så med Norge? Kristiansen gir oss ikke noe klart svar, men sier at om en her gjorde undersøkelser som han har gjort i Danmark, vil en kunne finne ut hva som nordmenn regner som det beste språket. Det kan altså ikke gjøres ved å spørre, men ved å undersøke indirekte hva slags varieteter som norske språkbrukere regner som best. Hvis det da viser seg at forestillingen om det beste (tale)språket er noenlunde det samme i alle deler av landet, så har vi et standardtalemål, ikke som aktuell språkbruk, men som forestilling, som norm (og Mæhlum vil ha rett). Hvis derimot bruk av L oppvurderes, så kan det sies at endringer også skjer lokalt (og Sandøy vil ha rett).

Toril Opsahl & Unn Røynealand

Toril Opsahl og Unn Røynealand (Universitetet i Oslo) arbeider begge med nyere bymål, og i artikkelen her tar de opp trekk fra moderne oslomål. De beskriver hvordan det tradisjonelle skillet øst–vest er blitt noe endra i seinere tid, bl.a. pga. flyttinger (både til øst og vest samt innflyttere fra andre deler av byen). De ser på visse språktrekk som tidligere skilte mellom øst og vest, og finner at skillet er mindre skarpt nå. Et østlig trekk som trykk på første stavelse i fremmedord som *spesiell*, forekommer sjelden, mens et annet østlig trekk som sj-lyd i uttalen av *Oslo* i dag er den vanlige blant ungdom også i vest. Også antall a-former i substantiv (*jenta*) har økt i vest. Det ser altså ut til at det foregår en viss konvergens i retning av et felles standardmål, som ikke er enhetlig, men heterogent.

De drøfter også den betydning innvandrerne har på talespråket, men det er en problemstilling som i mindre grad berører diskusjonen om standardtalemål.

Rune Røsstad

Rune Røsstad (Universitetet i Agder) har tatt for seg endringer i talemålet i «Austre Vest-Agder», dvs. dialekter nær Kristiansand og Mandal. Han drøfter her om endringene er påvirkning fra en standard eller fra bymålet. De fleste endringene er slike at de ikke skiller mellom standard og målet i Kristiansand, men enkelte peker i retning av at det er byen som er påvirkningskilden her:

- Visse endringer i Marnardal (nord for Mandal) går i retning av mandalsmål
- Tendens til overgang -ane → -an i best. plur. i Kr.sand = utvikling vekk fra standard
- I Aust-Agder økende bruk av *du* i avhengig form (*Kan e' kjøre med du?*)
- Ifølge Helge Omdal legger setesdøler som flytter til Kr.sand, lettere av spesielle setesdalstrekk enn

trekk som har større geografisk utbredelse.

Stian Hårstad

Stian Hårstad (Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet) tar for seg dialekten i Oppdal (27 år etter Einar Haugen). Han har i ei hovedoppgave undersøkt noen endringer og vurdert om påvirkningsgrunnlaget er trøndersk, især trondheimsk, eller en form for standardmål. Han finner noen endringer som peker i retning av Trondheim, f.eks.

- *kåmmå* → *kåmm* (inf.)
- *kattå* → *katta* (subst. ub. plur.)

Andre igjen er mer uklare, siden Trh. og standard faller sammen. – Men han viser også til ord og former som ikke endrer seg, sjøl om de «burde», og da peker han på standardspråk som en mulig forklaring, altså at standarden «holder igjen».

- *seng* (bevart), ikke → *sæng*, som Trh.
- *spæidar* → *spæider*, ikke *speider*, som Trh.

Dette tolker han som en indirekte påvirkning fra standardmålet.

Randi Solheim

Randi Solheim (Høgskolen i Sør-Trøndelag) har tatt for seg språkforhold og språkholdninger i Høyanger. Her er det kompliserte utviklings- trekk fordi det kom tidlig innflyttere fra Østlandet (især funksjonærer) som påvirka språket «innenfra», og utviklinga har gått i retning av et vestnorsk bymål, bl.a. ved at særegne sognetrekk ble borte. Men Solheim nevner også på grunnlag av intervjuene med informantene at flere tilpasser seg et slags normaltalemål i møte med andre. Dette normaltalemålet, som har slik symbolsk makt og framstår som et normideal, er det hun kaller et bokmålsnært sørøstlandsk talemål.

Inge Lise Pedersen

Inge Lise Pedersen (Københavns Universitet) tar først og fremst for seg den historiske utviklinga av et standardtalemål i Danmark. Jeg skal her la den eldre historia ligge, men heller peke på det som har skjedd i seinere år. Pedersen støtter seg til Klaus J. Mattheier, en tysker som (med delvis tilslutning til Einar Haugen) hevder at europeiske standardtalemål normalt gjennomgår fire stadier: 1) Seleksjon (valg av norm), 2) kodifisering, 3) generalisering, 4) demotisering. Det siste stadiet er spesielt interessant – det betegner egentlig folkeliggjøring og innebærer en slags avstandardisering, idet kunnskapen om og oppslutninga om standarden avtar. Pedersen hevder at det kan føre til reaksjoner og debatter om språklig forfall (Frankrike), eller det kan føre til at en i større grad inkluderer nye former og utvider variasjonsbredden. Det siste skal etter sigende være tilfelle i engelsk og tysk, men ifølge Pedersen også i dansk, der bruken av såkalt lavkøbenhavnisk øker i det offentlige rom (jf. Tore Kristensen). Hun avslutter med å drøfte om en har et standardtalemål i Danmark. Hun sier at en nok ikke har noen eksplisitt normering, men det fins en sterk standardideologi i Danmark, sjøl om grensene for hva en oppfatter som norm og som ikke-norm endrer seg over tid.

Mats Thelander

Mats Thelander (Uppsala universitet) greier ut bl.a. om opphavet til svensk standardtalemål. Han forteller at en tidlig på 1800-tallet hadde en såkalt talsvenska som ble brukt i Stockholms finere salonger og på teateret. Men det utvikla seg også et såkalt boksvenska, en taleform som lå nærmere opp til skrift, og det var den som oftest ble brukt i lærerskolen, i de store folkebevegelsene og andre institusjoner. Og det som etter hvert slo rot, sier Thelander, var et kompromiss, men mer preget av boksvenska enn av talsvenska. Utta-

le som *å* og *te* for *och* og *till*, som var vanlig i talsvenska, ble nærmest dialektale uttaleformer. – Interessant er her ei jamføring med Danmark. Inge Lise Pedersen nevner i sin artikkel at det var tendenser til en skriftnær uttale på 1800-tallet, men at den etter hvert forsvant – mens altså tendensen i Sverige ble den motsatte.

Thelander sier at termen «standardspråk», som kom inn i svensk på 1960/70-tallet, kan brukes litt ulikt i ulike land, og at den betydning som passer best på svensk, er «den varietet av ett språk som kan brukas i och är accepterad i flest situationer» (etter Olle Josephson). Det er vanlig å si at det fins regionale varianter av dette standardtalemålet.

John Ole Askedal

John Ole Askedal (Universitetet i Oslo) drøfter framveksten av standardspråk og standardtale på det tyskspråklige området. Noe av det en her kan merke seg, er at det er uttalen i Nord-Tyskland som gjerne regnes om den beste. Her brukte en tidligere nedertysk (lågtyisk, plattysk), men skriftspråket var i all hovedsak høgtysk, og da dette også ble talespråk i nord, ble det skriftformen som ble mønster for talespråket. Uttalen ble dermed liggende nærmere skriftbildet enn i sør. Dette talespråket regnes altså gjerne som det beste, som en standard, men vanlig er også, især i sør, at det snakkes regionspråk (Umgangssprachen), som ligger mellom standardspråket og de lokale dialektene. Mest ekstremt er dette i Sveits, der sveitsertyske dialekter fortsatt er vanlig bruksspråk i de fleste situasjoner.

Det kan være verdt å merke seg at utvikling i Nord-Tyskland har viss parallell i Norge, om vi tenker på framveksten av såkalt «dannet dagligtale». Denne bygde på dansk skrift, og ble også nettopp av den grunn av enkelte dansker regna som ekstra god og forbilledlig (noe Askedal også nevner).

Oppsummering

Er det mulig å oppsummere her? Jeg prøver, og for å ta konklusjonen først: Jeg kan ikke se annet enn at det også i Norge er noe som fungerer som et standardtalemål eller normalisert tale. Også skeptikere som Helge Sandøy sier langt på vei det – han sier også at vi har flere standardtalemål. Og om vi holder nynorsk standardtale utafør, så er det dette «noe» vi da snakker om, et talemål som ligger bokmålet nær, og som vi mest typisk finner i Oslo. Dette er en uttalevarietet som har flere viktige kjennetegn:

1. Mange, især i Oslo, har den som oppvekstmål.
2. Den har høy prestisje.
3. Mange har den som en språkform som de legger om til når de «normaliserer» språket sitt.
4. Den oppfattes som korrekt uttale i NRK og andre medier som foretrekker standardisert tale blant de ansatte.
5. Mange språkendringer i dialektene skyldes påvirkning fra denne varietetet.

Denne normen, med utgangspunkt i oslomål, er naturlig nok prega av østlandsk fonologi. Men også folk fra andre deler av landet, med en annen fonologi (og især prosodi) må sies å snakke standardmål eller normalisert hvis fonologien er det eneste som skiller. Enkelte har sagt at en ikke har noe standardtalemål i Norge nettopp fordi en ikke har en felles landsgyldig uttale (prosodi m.m.). Men om en stiller slike krav, har heller ikke Sverige det, sier Mats Thelander i sin artikkel. Han mener likevel at til tross for visse regionale forskjeller i uttalen har Sverige et standardtalemål. Og dette synspunktet er det rimelig også å bruke på Norge.

Et argument mot at vi har et norsk standardtalemål, har vært bl.a. at mange endringer i talemåla ikke skyldes et ev. standardtalemål. Det er framholdt av Sandøy og andre i

artiklene her. Men jeg kan ikke se at dette er godt motargument, for en må jo tenke seg at språkendringer kan ha flere årsaker. At enkelte endringer i en dialekt kan skyldes press fra en nærliggende by, betyr ikke at andre endringer kan skyldes press fra et normaltalemål.

Helge Sandøy hevder i sitt innlegg også at Frogner-dialekten ikke er standardtalemål, for flere av de kriteriene han bruker, passer ikke på denne varietetet. Men er det da Frogner-dialekt, dvs. det som ofte kalles talt riksmål, vi snakker om? Ernst Håkon Jahr (2007) har hevda at det i dag ikke er denne varianten som folk legger om til når de vil «normalisere» talespråket sitt, men de legger om i retning av et talt bokmål, et eller annet sted på skalaen fra det mer konservative til det mer radikale. De som «legger om» eller normaliserer talemålet sitt, begynner ikke å bruke *nu*, *efter*, *have* og *sygdom*, men kanskje heller ikke *dem* som subjekt og trykk på førstestavelse i fremmedord – da heller noe imellom.

Vi kan også trekke inn det Tore Kristiansen skriver om dansk her. Han mener at det som gjerne kalles «højkøbenhavnsk» og «lavkøbenhavnsk», best kan sees på som to måter å snakke københavnsk på, en konservativ og en moderne. Den siste kan da sies å være et resultat av det Inge Lise Pedersen (og Bull 2009) kaller demotisering. Kanskje kan vi si noe liknende om Oslo? Toril Opsahl og Unn Røyneland forteller oss at skillet øst–vest i Oslo er mindre enn før, altså at det foregår en viss konvergens. Vi får altså et talemål i Oslo i en mer konservativ variant, med former som *sen*, *selv*, *tiden* og *kastet*, og en mer moderne variant, med former som *sein*, *sjøl*, *tida* og *kasta*. Vi ser videre at når dialektene endres i retning av oslomål, er det oftest denne «moderne» varianten («udanna østnorsk», som Arne Torp sier), det legges om til. Og når folk i mediene «normaliserer» språket, så er det både til den

mer konservative varieteten (i f.eks. Dagsrevyen) og den mer moderne (i nærradioer o.l.). Vi kan jo også ta med at begge varieteter har støtte i bokmålet, siden det har både mer tradisjonelle og mer «radikale» former.

Som sagt synes jeg nok at det er vanskelig å benekte at vi har et standardtalemål også i Norge. Men det kan være diskusjon om hvordan denne varieteten låter, hva den omfatter, og hvor grensene går. Jeg ville si at det som vi i dagens Norge kan kalle et standardtalemål, er nettopp dette heterogene og bokmålsnære oslomålet som vi ser utvikle seg i dag. Vi behøver ikke snakke om to (eller flere) standardtalemål her, men snarere om ett med uklare overganger mellom en mer konservativ og en mer moderne variant (for igjen å låne Tore Kristiansens begreper).

Jeg kan også legge til her en personlig bekjennelse. Jeg har sjølig normalisert talespråket mitt, men former som f.eks. *sein, sjøl, tida* og *kasta* endra jeg da ikke, for jeg oppfatta dem for å være «normale

nok», altså å ligge innafor et slags normaltalemål.

Det kan innvendes mot oppfatninga om et ev. norsk standardtalemål eller normaltalemål at det ikke er klart definert eller avgrensa, og at ikke alle egenskaper en knytter til standardtalemål, foreligger. Det kan så være, men om en ikke regner med at det er én talemålsvarietet som har en noe annen stilling enn de fleste (alle?) andre i norsk, så er det noe viktig i det norske språklandskapet en går glipp av. En kan også si med Mats Thelander (som igjen siterer Olle Josephson), at standardtalemål kan bety noe forskjellig i ulike land, og at i Sverige er det først og fremst den varieteten «som kan brukas i och är accepterad i flest situationer», og det skulle passe bra også på norske forhold.

Termen har vært diskutert, også i artiklene som her er omtalt. Det har vært argumentert mot begrepet *standardtalemål* av flere grunner, først og fremst det at det ikke fins. Jahr (2007) foretrekker å snakke om *normalisering*, for det er den bevisste endringsprosessen hos den

enkelte som er det grunnleggende, sier han. Gjerne det, men ordet *standard* kan ha flere betydninger, også om det som er umarkert, nøytralt (som *default* i datateknologi), og jeg synes det passer godt på den egenskapen ved dette talemålet at det er den varieteten en oppfatter som umarkert eller nøytral. For mange «normaliserer» eller legger om talemålet for nettopp det å bli mer språklig nøytrale, for å tale uten at andre legger mer merke til hvordan en snakker, enn hva en har å si. Slik sett synes jeg *standardtalemål* er en term en godt kan bruke også om dette fenomenet, som vi nok også har her i Norge.

Litteratur

Omtalt

Artikler i *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Nr. 27, 1/2009, 1-218.

Annen

Bull, Tove, 2009: Standardtalemål i Norge? Eit spørsmål om pavens skjegg. *Norsk Lingvistisk Tidsskrift*. Nr. 27, 2/2009, 221-238.

Jahr, Ernst Håkon, 2007: Bruk av omgrepa «standardtalemål», «normalisering» og «knot» for å skildre språktilhøva i Noreg i dag. I: Akselberg, Gunnstein & Johan Myking (red.): *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.06.2007*. Oslo: Novus, 93-98.

«Den demokratiske republikken Kongo» – geografiske komplikasjoner ved normering av overbestemt substantiv i bokmål

I Avgrensning av emnet

I doktoravhandlinga si fra 1965 opererer Einar Lundebey med 5 typer (markert med romertalla I-V) av syntagmer der overbestemt substantiv (bestemt etterhengt artikkel i kombinasjon med ett eller flere bestemmerledd i syntagmet) kan opptre. Her skal det bare dreie seg om type III («den svarte hesten», jamfør avhandlinga s. 33). Typen kan generaliseres slik: den/det/de + adjektiv + substantiv).

Syntagmet *Den demokratiske republikken Kongo* er henta fra Aftenpostens morgenummer 14.8.2009 (s. 16 i hoveddelen). Med et sluttstilt navneledd er det ei utvida utgave av den aktuelle syntagmetypen. I tilknytning til Paul Diderichsens terminologi (jf. EDG s. 226) kan syntagmet karakteriseres som en tydelig toledda heilskap med rekkefølgen *beskriver-benevner*. Semantisk sett har vi tilsvarende toledda konstruksjoner i syntagmer som *Republikken Frankrike, byen New York* og *New York by*, det siste med rekkefølgen *benevner-beskriver*.

Mer vanlig i sammenhengen her er syntagmer som *Det kaspiske hav* og *Det joniske hav* (det siste slik i samme nummer av Aftenposten, s. 5 i økonomidelen). De to eksemplene skiller seg litt fra hverandre ved at det første har *Kaspiahavet* som mulig alternativ ut fra gjeldende rettskriving, mens der ikke er noe tilsvarende alternativ til *Det joniske hav*.

En sjelden gang kan den treledda syntagmetypen opptre i genitiv i geografiske navn: *Den himmelske freds plass*.

Egennavnmomentet i *Den demokratiske republikken Kongo* er konsentrert om ordet *Kongo*, som jo kan opptre som egennavn aleine. I *Det joniske hav* og *Det kaspiske hav* er det i første rekke adjektivet som

er bærer av egennavntilhørigheten.

I *Den himmelske freds plass* er egennavnegenskapen knytta til syntagmet som heilskap.

Aftenpostens *Det joniske hav* er i samsvar med dagens (august 2009) gjeldende bokmålsrettskriving, *Den demokratiske republikken Kongo* er det ikke. Det som er egna til å vekke undring her, er at Aftenposten, et tradisjonelt riksmålsorgan, bruker overbestemt substantiv i den formelle utgava av Kongo-navnet, i samsvar med norsk talemål, men altså i strid med Språkrådets normering. Det gir grunn til å se litt nærmere på *overbestemthet* i et normeringsperspektiv.

2 Normering fram til I.7.05

Lundebey er heilt tydelig på at bruk/ikke-bruk av overbestemt substantiv *ikke* har vært et felt som offisiell normering har tatt seg av, videre på at bokmålspraksis i det siste hundreåret har gått i retning av mer bruk av overbestemthet, dvs. i samsvar med norsk talemål og reguleringa av nynorsk:

«Noen normering har aldri vært foretatt» (Lundebey 1965: 7)

«Språkbruken har lenge vært og er fremdeles fullstendig fri når det gjelder overbest. Normering har her ikke vært foretatt ved rettskrivningsbestemmelser eller skolebøker siden grammatikkene sluttet med å advare mot overbestemte konstruksjoner ved slutten av 1800-tallet.» (Lundebey 1965: 288)

«Men om språkbruken rent teoretisk er fri, er det ikke tvil om at det i realiteten foregår en stabilisering. Tendensen er sterk (særlig i skjønnlitteraturen) i retning av fullt gjennomført overbestemthet (utenom visse spesialtilfelle).» (Lundebey 1965: 288-89)

«Det må understrekes at rettskriv-

ningsreformene aldri har behandlet det jeg har kalt overbestemthet.

Utviklingen i skriftspråket har på dette punkt vært helt spontan: de enkelte skribenter har skrevet etter sin språkfølelse. Hovedtendensen er klar: en stadig økning i frekvensen av overbestemthet, dvs. en overgang fra det opprinnelige danske språkmønsteret til samsvar med norsk talemål. Dette er jo også hovedretningen for bokmålets utvikling generelt. Det er interessant at terrengvinsten for overbestemte konstruksjoner – på spontan basis – er parallell med den fornorskingen som de statlige rettskrivningsreformene har fremmet.» (Lundebey 1996: 196)

Kjell Ivar Vannebo følger opp:

«[...] den syntaktiske utviklinga med økt bruk av dobbel bestemmelse [er] ikke resultat av en offisiell normering av skriftspråket» (Vannebo 2008: 270)

«Det kan se ut til at vi er på vei mot et system der fraser av typen 'den unge mannen' kan ha både en spesifikk og en ikke-spesifikk lesning avhengig av konteksten, mens 'den unge mann' fortsatt brukes med ikke-spesifikk referanse – i den grad den overhodet vil bli brukt utenom i faste forbindelser som egennavn og egennavnliknende uttrykk, som f.eks. *Det hvite hus, De forente nasjoner, den røde hane* osv.» (Vannebo 2008: 271)

At bruken av overbestemt substantiv har vært «fullstendig fri» for normeringstiltak, stemmer ganske enkelt ikke når det gjelder *utalandske geografiske navn*. Ei gjennomgåing av normeringshistoria fra 1930-åra fram til og med det første tiåret på 2000-tallet viser skiftende normering for navn som faller inn under den aktuelle syntagmetypen. Først var der en periode med fastsetting

av former uten etterhengt artikkel i substantivet. Dernest var der en periode med overgang til slik artikkel. Så kom der en periode med tilbakeføring til former uten etterhengt artikkel. Den nye linja her skriver seg i første rekke fra vedtaket på møtet i Språkrådet 18.–19.1.1996. Rådet fulgte ikke framlegget fra fagnemnda om dobbeltbestemmelse, men gikk inn for enkeltbestemmelse (jamfør s. 8–9 i rådsmøtereferatet).

Kronologisk oversikt

I 1930 satte det daværende Kirke- og Undervisningsdepartementet ned en komité som skulle revidere skrivemåten av utalandske geografiske navn. I ei liste fra 1932 godkjente departementet bl.a. disse formene i bokmål: *Det Britiske Samveldet*, *Den Irske Fristat*, *De Forente Stater*. For nynorsk blei disse formene fastsatt: *Det britiske samveldet*, *Den irske fristaten*, *Sambandsstatane*, altså et tydelig skille mellom formene i bokmål og nynorsk.

Førsteutgava av Tanums store rettskrivningsordbok (1940) har ingen oppføringer av geografiske navn av typen «Den/Det/De + adj. + subst.» på alfabetisk plass, men «**Kaspihavet** el. Det kaspiske hav» under bokstaven K.

Neste utgave (1953) fører opp «**De Forente Nasjoner** el. De forente nasjoner», og til adjektivet *tyrrhensk* blir *Tyrrhenske hav* ført opp.

Tredjeutgava fra 1961 har noen nye oppføringer av slike navn: *De forente nasjoner (FN)*, *De forente stater* el. *Sambandsstatene* el. *USA*, *Den arabiske sambandsrepublikken*, *Den dominikanske republikken*, *Det britiske samveldet*, *Det franske (stats)sambandet*. Formene her er i samsvar med den statsnavnlista fra samme år som språknemndene i Danmark, Finland, Norge og Sverige ga ut. Et navn som Tanum ikke har fått med seg, er *Den sentralafrikanske republikken*. I formene nå er altså stor forbokstav forsvunnet i adjektiv og substantiv. Med unntak av *De forente nasjoner*, *De forente*

stater og *Det kaspiske hav* (ikke oppføring under D) er bestemt etterhengt artikkel kommet inn i substantivet (også i *Det tyrrhenske havet*), og dermed har en fått samformer med nynorsk.

Fjerdeutgava fra 1974 har i tillegg oppføringene *De dinariske alpene* (merk liten a), *Den tyske demokratiske republikken* el. *DDR*, *Det karibiske havet* el. *Karibhavet*, *Det tyrrenske havet* el. *Tyrrenhavet*. Femteutgava fra 1979 har som ny oppføring *De forente arabiske emirata* el. *emiratene*.

Sjetteutgava fra 1983 har som nye oppføringer *De joniske øyene*, *Den demokratiske republikken Vietnam* (men under bokstaven V: *Vietnam* el. *Den sosialistiske republikken Vietnam*), *De nederlandske Antillene* (NL) el. *Antillene*, *Den sentralafrikanske republikken*.

Sjuendeutgava fra 1989 har *Det sveitsiske edsforbundet* (ingen forklaring gitt) som ny oppføring.

I 1991 kom boka *Geografilista* ut. Språkrådet la her fram fastsatte skrivemåter for et utvalg av utalandske geografiske navn, deriblant ganske mange med strukturen «Den/Det/De + adj. + subst.». De fleste av bokmålsformene har bestemt etterhengt artikkel i substantivet. Tre navn har valgfrihet: *Den engelske kanal(en)*, *Den libyske ørken(en)*, *Den nubiske ørken(en)*. To navn har form uten artikkel som eneform: *Det hvite hus* (residensen til presidenten i USA), *Den røde plass* (plassen i Moskva). Forma *De forente stater* er også uten artikkel i substantivet. Videre er det verdt å merke seg at stor A er på plass i *De dinariske Alpene*.

Språkrådets årsmelding for 1995 har ei omfattende liste over offisielle statsnavn. I alle bokmålsformene er substantivartikkelen fraværende i den aktuelle syntagmetypen. *Den dominikanske republikken* er f.eks. blitt til *Den dominikanske republikk*, og Afghanistan er gitt det offisielle navnet *Den islamske stat Afghanistan*. Med dette systematiske skiftet har en i statlig normering slått inn

på noe nytt der reduksjon av overbestemt substantiv til artikkelløst substantiv er blitt ei retningslinje innafor delområdet utalandske geografiske navn.

Den åttende utgava av Tanum (1996) har statsnavn som samsvarer med lista fra 1995, men fører ellers formene fra den forrige utgava videre, f.eks. valgfrihet i *Den engelske kanal(en)*.

Bokmålsrettskrivinga av 1.7.2005 har dette prinsipielle vedtaket:

«Som hovedregel skal geografiske navn av typen Den/Det/De + adjektiv + substantiv ha substantivet i ubestemt form.

De masuriske sjøer (før: De masuriske sjøene)

De ostindiske øyer (før: De ostindiske øyene)

De vestindiske øyer (før: De vestindiske øyene)

Den forbudte by (før: Den forbudte by(en))

Den kinesiske mur (før: Den kinesiske mur(en))

Det karibiske hav el. *Karibhavet* (før: Det karibiske havet el. Karibhavet)

Det indiske hav el. *Indiahavet* (før: Indiahavet)

Det kaspiske hav el. *Kaspihavet* (før: Kaspihavet)»

Her kan en merke seg at formuleringa «som hovedregel» åpner for unntak. Der er altså ikke gitt noen regel som skal virke med blind automatikk. Blant de oppførte navna er der heller ikke gitt noe eksempel på den utvida navnetypen *Den demokratiske republikk(en) Kongo*. Men lista over offisielle statsnavn fra 1995 trekker i samme retning: artikkelen i substantivet i slike navn skal sløyfes.

I den siste Tanum-utgava (2005) er prinsippvedtaket om artikkelløst substantiv bare delvis gjennomført. Artikkelen er fortsatt til stede i *De britiske øyene*, *De joniske øyene* (men *Det joniske hav*), *De nederlandske Antillene*, *Den engelske kanal(en)*, *De store sjøene*.

I den geografilista som Språkrådet nå har liggende ute på nettet, er

derimot prinsippet blitt fulgt opp slavisk, bl.a. med former som *De store sjøer*, *De juliske Alper*, *De store Antiller*, *De små Sundaøyer*. Bare *Det fjerne østen* står igjen med artikkel i sluttordet. (Tanum fører opp *Det fjerne østen* og *Det nære østen* under oppslagsordet *Østen*.)

Her kan en slå fast at Språkrådets normering i de seinere åra har gått mot den bokmålsutviklinga som Lundeby og Vannebo meiner å ha konstatert: stadig mer bruk av overbestemthet. Et søk på Google gir 25 300 treff for Aftenpostens *Den demokratiske republikken Kongo* mot 1170 treff for Språkrådets *Den demokratiske republikk Kongo*. – For egen regning kan jeg føye til at for meg virker former som *De store sjøer* og *De små Antiller* svært avstikkende.

3 Normering etter I.7.05

Som så mye annet er ikke geografiske navn noe som er fastlagt en gang for alltid i norsk rettskriving. Rett som det er, skjer der et eller annet som gjør at en i statlig normering må ta stilling til nye navneformer. Et ferskt eksempel er et spørsmål fra Utenriksdepartementet i april 2009 til Språkrådet om *Estado Plurinacional de Bolivia* (nytt formelt navn for Bolivia) kan gjengis med *Den flernasjonale staten Bolivia*

En mulighet for Språkrådet ved slike spørsmål er å holde seg bastant til vedtaket fra 3.10.02 og i hvert tilfelle avvise etterhengt artikkel i substantivet, dvs. i praksis å behandle vedtaket som et *forbud* mot overbestemthet.

En annen mulighet er å ta opp vedtaket til prinsipiell vurdering og ta stilling til om formuleringa bør endres på en eller annen måte, eventuelt gjøres heilt om.

Navnemengden innafor den aktuelle syntagmekategorien splitter seg opp i forskjellige undertyper, og der kan være grunn til å behandle noen typer ulikt.

A reint treledda syntagme

A1: *Den dominikanske republikk(en)*, *Det joniske hav(et)*, *De masuriske sjøer/sjøene*, *De franske sørterritorier/sørterritoriene*. Sluttledet er et ordinært substantiv og kan betegne et naturfenomen (*hav*) eller noe organisatorisk (*republikk*). Egennavn-tilhørigheten baserer seg i første rekke på adjektivet. I noen tilfeller er det mulig å erstatte syntagmet med et sammensatt navn: *Det kaspiske hav(et)* > *Kaspiahavet*.

A2: *Den røde plass(en)*, *Det hvite hus(et)*, *De store sjøer/sjøene*: Sluttledet er et ordinært substantiv. Egennavn-tilhørigheten baserer seg på syntagmet som heilskap. For navn av denne typen virker det mer naturlig å gi substantivet artikkel i noen tilfeller enn i andre.

A3: *De dinariske Alper/Alpene*, *De store Antiller/Antillene*, *De små Sundaøyer/Sundaøyene*: Sluttledet er et egennavn i seg sjøl. Syntagmetypen blir her brukt til å spesifisere en del av det området som et etablert egennavn viser til, og til å gi syntagmet status som *eget* egennavn.

Denne prosedyren er i seg sjøl litt tvilsom. Der er jo ingen grense for *hvor mange* og *hva slags* spesifiseringer det kan være aktuelt å omtale under vekslende forhold. Der er vel heller ikke tvil om at norsk idiomatisk språkføring i mange tilfeller vil foretrekke andre konstruksjonstyper, f.eks. *Alpene i Frankrike* framfor *De* (eller *de*) *franske Alper/Alpene*.

Det synes å ligge til rette for en regel om at et etablert egennavn i bestemt form ikke skal miste den etterhengte artikkelen om det innplasseres i syntagmetypen under drøfting her.

B treledda syntagme etterfulgt av noe

B1: *Den flernasjonale stat(en) Bolivia*, *Den islamske stat(en) Afghanistan*: I likhet med A3 er sluttledet

et egennavn. Denne undertypen brukes særlig ved formelle statsnavn. Det en gjør i slike tilfeller, er å hekte på en eller annen karakteristikk knytta til et egennavn for å få et alternativt navn til bruk ved høytidelige anledninger.

Denne syntagmetypen er ikke bundet til navnsetting. Formuleringer som *den flerspråklige staten Sveits* og *den multikulturelle bydelen Grønland* gir karakteristikk som ikke nødvendigvis er fast knytta til det aktuelle egennavnet. Aftenposten bruker 24.8.09 betegnelsen *det muslimske kongedømmet Jordan* (det formelle navnet er i henhold til språkrådslista *Det hasjimittiske kongedømme Jordan*).

Er det riktig å etablere et obligatorisk syntaktisk skille her, avhengig av om syntagmetypen brukes i en viss kategori egennavn?

Utenriksdepartementet har i si statsnavnliste på nettet den etterhengte artikkelen i de aktuelle navna i parentes, slik: «Offisielt navn norsk: Den demokratiske republikk(en) Kongo». Det er mulig at oppføringene skal vise til både bokmål og nynorsk. Etter at Språkrådet ga sitt råd om Bolivia, er oppføringa for denne staten blitt slik:

«Offisielt navn norsk: Den flernasjonale stat Bolivia

Offisielt navn nynorsk: Den fleirnasjonale staten Bolivia»

B2: *Det britiske territorium/territoriet i Indiahavet*: For det som kan kalles *kolonibetegnelser*, har navna tradisjonelt arta seg på denne måten: *Belgisk Kongo*, *Britisk Honduras*, *Fransk Kongo*. Denne navnetypen er fortsatt i bruk: *Amerikansk Samoa*, *Fransk Polynesia*.

Språkrådets fastsatte bokmålsformer er *Det britiske territorium i Det indiske hav* el. *Det britiske territorium i Indiahavet* (slik i lista på nettet). Navnet blei behandla på fagnemndmøtet 10.10.04. Vedtaket lød på *Det britiske territoriet i Indiahavet*. Framlegget mitt i det

sakspapiret jeg skreiv, var *Britisk territorium i Indiahavet*.

B3: *Den himmelske fred(en)s plass*: Dette navnet viser at det er mulig å bruke det treledda syntagmet i genitiv. Konstruksjonen er tung, og andre alternativ bør ikke utelukkes, jamfør samforma for bokmål og nynorsk: *Himmelfredsplassen*.

Konklusjon: Vedtaket (opprinnelig fra fagnemndmøtet 3.10.02) *Som*

hovedregel skal geografiske navn av typen Den/Det/De + adjektiv + substantiv ha substantivet i ubestemt form bør vurderes på nytt.

Kilder og litteratur

Aftenposten 14.8.09 og 24.8.09
Diderichsen, Paul 1962: *Elementær Dansk Grammatikk*, 3. utgave, Gyldendal, København
Kirke- og Undervisningsdepartementet 1932: *Navn på stater og en del viktigere landområder*, J.W. Cappelens Forlag
Leira, Vigleik 1999: *Norsk språkråds arbeid med utenlandske geografiske navn*, i *Utanlandske namn i Norden*, Norna-Förlaget, Uppsala
Lundeby, Einar 1965: *Overbestemt substantiv i norsk og de andre nordiske språk*, Universitetsforlaget
Lundeby, Einar 1996: *Overbestemthet 30 år etter*, i Maal og Minne 1996,2
Tanums store rettskrivningsordbok, samtlige utgaver fra 1940 til og med 2005
Vannebo, Kjell Ivar 2008: *'Den unge mann' og 'Den unge mannen' – en liten detalj ved bestemthetsbøyinga i norsk*, i Vannebo: *Normer, strukturer og ferdigheter*, Novus forlag
Utenriksdepartementets statsnavnliste på nettet: <http://www.regjeringen.no/nb/dep/ud/sok.html?id=87067&quicksearch=Statsnavn>

Materiale fra Språkrådet

Endringene i rettskrivinga fra 1.7.2005 slik de ligger på nettet: <http://www.sprakradet.no/upload/9630/rettskriving2005.pdf>
Lista på nettet over geografiske navn: http://www.sprakrad.no/Sprakhjelp/Rettskriving_Ordboeker/Geografiske_namn/

Referat fra møter i fagnemnda:
møtet 14.3.94 (sak 18.2, om EU)
møtet 29.8.94 (sak 20 om offisielle statsnavn, sak 21 om skrivemåte av geografiske navn)
møtet 11.11.94 (sak 26 om offisielle statsnavn)
møtet 1.9.95 (sak 71, om EU)

møtet 5.1.96 (sak 2, merknader til rettskrivingsvedtak, deriblant offisielle statsnavn)
møtet 2.10.96 (sak 76, om eventuelle andre justeringer på bakgrunn av rådsmøtevedtaket om bortfall av etterhengt artikkel i statsnavn)
møtet 2.10.98 (sak 62, vedtak om sløyfing av etterhengt artikkel i *De masuriske sjøer* og noen andre navn)
møtet 4.10.99, bokmåls møte (sak 67, vedtaket 2.10.98 opprettholdes)
møtet 3.10.02, bokmåls møte (sak 3, gjennomgåing av vedtak, den generelle regelen om sløyfing av etterhengt artikkel kommer i tillegg)
møtet 10.12.02, bokmåls møte (sak 15.1, brev fra Bokmålsforbundet, vedtak om *Det indiske hav* og *Det kaspiske hav*)
møtet 20.10.04 (sak 19, navn på territorier, bl.a. *Det britiske territorium i Indiahavet*)
Referatet fra rådmøtet 18.–19.1.96, sidene 8-9, vedtak om *Den dominikanske republikk* osv.)

Årsmeldinga for 1995, lista over offisielle statsnavn

■

ARNE TORP:

Dachsrevy'n i Oschlo: Siste skanse for tyskkunnskapene i Norge?

Etter at forkjemperne for det «rene» riksmålet har gitt opp kampen for tidligere faneord som *efter*, *nu* og *sne*, men konstaterer arrogant at «riksmålet har seiret» og gir riksmålspriser til forfattere som ikke alltid holder sin sti like «ren» som før, er man nå i stedet begynt å bekymre seg mer for talemålet enn skriftspråket. Underskrevne får regelmessig kvartalsskriftet *Ordet*, som jeg sjølsagt alltid leser med stor interesse. Siste nummer (1-2010) har riktignok næringslivsspråket som første-sideoppslag, der det denne gangen er Veidekke ASA som får Riksmålsforbundets årsrapportpris. Så vidt jeg kan se, er de kriteriene for god språkbruk Riksmålsforbundet legger vekt på, i stor grad de samme som vi kunne brukt i LSS, sjølsagt med ett viktig unntak, nemlig at «selskapet skriver moderat bokmål/riksmål». Der skilles våre veier, som de ville sagt i forbundet.

Når vi åpner bladet og leser videre, viser det seg imidlertid at det er noe som vekker sterk bekymring hos mange, nemlig den stadig mer rabiate dialektbruken i NRK. Ikke mindre enn åtte kortere og lengre artikler tar opp problemet med det talespråklige forfallet i landet generelt og spesielt i NRK, noe som i og for seg synes å stå i sterk kontrast til den veltilfredse tonen i beskrivelsen av situasjonen i skriftspråket.

Jeg har ikke tenkt å gå i dialog med noen av de som skriver «bekymret» om dette; synspunktene og argumentene er svært velkjente. Det jeg derimot har tenkt å trekke fram som en liten kuriositet, er bruken av *tysk* ortografi til å karikere uttaleformer

som en sjøl ikke liker. Alle har nok en eller flere ganger sett skrivemåten *Oschlo* som gjengivelse av den uttalen av navnet på hovedstaden som vedkommende ikke liker. Det påfallende i denne sammenhengen er i og for seg ikke at folk aldri ville finne på å skrive *schlå* eller *schlik* for å vise hvordan orda *slå* og *slik* ikke bør uttales, for her er det som kjent bare eldre mennesker fra Sørvestlandet som holder seg til den bokstavrette uttalen. Det virkelig påfallende er at motstanderne av den folkelige østlandske uttalen av *Oslo* konsekvent bruker tysk *sch* i ei tid da det eneste fremmedspråket folk fleste har noe særlig peiling på, er engelsk. Hvorfor bruker kritikerne da ikke like gjerne «norske» skrivemåter som *Osjlo* eller *Orslo* (østnorsk vri) – eller den engelske *Oshlo*? Er det faktisk slik at tysk språk fremdeles har et slags nazistempel 65 år etter andre verdenskrig? Eller for å si det annerledes: at en kan henge ut et eller annet språklig fenomen en ikke liker ved å bruke tysk ortografi?

Dette har jeg lurt litt på i de siste åra, og i det siste nummeret av *Ordet* fikk jeg en ny bekreftelse på at så kanskje er tilfellet. Der har nemlig vinneren av *Årets gullpenn* for 2009, journalisten Sven Egil Omdal, utstyrt artikkelen sin med overskrifta: «Hått sier 'em i Dachsrevy'n?» Det er jo mulig at den siste apostrofen skal antyde en «sjusket» uttale, men jeg trur nok ellers at de som forsøker å uttale ordet *Dagsrevyen* med *g* ville vekke atskillig mer oppsikt enn den som sier «Daksrevyn». Men så bruker man bare tysk ortografi for å gjengi en fullstendig normal norsk

uttale, og vips! så har man fått sagt det man mener om språket i dette programmet, uten at man egentlig har sagt noe som helst om det ut over det at man misliker det.

Jeg lurar altså litt på om det eneste som fremdeles sitter igjen av tyskkunnskaper hos folk fleste her i landet, er at på tysk skrives *sj*-lyd med *sch* og *ks* med *chs*. Om denne kunnskapen fremdeles er ei vinning for kulturen og folkeopplysninga her i landet, overlater jeg til andre å vurdere. ■

ARNE TORP, NORSKFILOLOG OG MÅLSKREDDER:

Det er forskjell på kong Salomo og Jørgen Hattemaker

I dag (28. oktober 2009) har Aftenposten et debattinnlegg på umiskjennelig radikalt bokmål (se bilde). Men det er ikke skrevet av hvem som helst – det er Per Petterson som er avsenderen. Og da våger ikke en gang Aftenpostens mektige debattredaksjon «å tukle med sproget», som det hette på 1950-tallet da litterære norsk-danske klassikere som Wergeland og Ibsen ble «oppnorska» i skolebøkene. For Per Petterson er jo forfatter, må vite, og heldigvis ikke norskfilolog – i tillegg til å være forfatter er han visst faktisk bibliotekar. Altså ikke rart at han skryter av både bokreolen og biblioteket.

Så vidt jeg kjenner til, er dette første gangen Aftenposten har et innlegg på radikalt bokmål uten at teksten uttrykkelig har handla nettopp om retten til å få komme til orde «usensurert». Men jeg har ingen illusjoner om at dette innlegget nødvendigvis markerer noe språkpolitisk klimaskifte i avisa i retning av at artikler på radikalt bokmål heretter vil bli gjengitt bokstavrett. Det er også interessant å legge merke til at et sitat over hovedoverskriften er gjengitt slik: «Faren min hadde bokreol, men jeg så ham aldri røre noen av bøkene.» Nede i hovedteksten står den samme setningen, bortsett fra en ørliten liten detalj: Der står *han*, ikke *ham*. I ingressen har altså Petterson fått «hjelp» av desken, ville jeg anta.

I den forbindelse rinner meg i hu, som de ville skrevet i Aftenposten, en opplevelse jeg sjøl hadde med den samme avisa i 1998. 21. august det året hadde jeg den store æra å få på trykk en kronikk i dette ærverdige organet, og den hadde jeg for sikkerhets skyld skrevet på nynorsk,

for da vet jeg at språket får være i fred. Tittelen var denne: «Begynte dansketida på 500-talet?» Sjølve artikkelen var OK gjengitt, for den hadde jeg levert elektronisk – akkurat som Petterson utvilsomt også har gjort. Men overskrifta i avisa ble derimot slik: «Begynte dansketiden på 500-talet?» Jeg gremmer meg faktisk den dag i dag over at denne språklige vanskapningen fremdeles ligger på nettet, det er nemlig ikke mi skyld (jf. <http://tux1.aftenposten.no/bakgr/980821/kronikk.htm>, eller søk på tittelen på Google).

Men i alle fall – det er grunn for oss i LSS til å glede oss over at Per Petterson nyter så stor respekt, tydeligvis også blant de som er språkpolitisk sterkt uenige med han – at han får lov til å stå fram usensurert i Aftenposten. Jeg bare lurar på når det samme vil kunne skje dersom noen undertegner med en tittel som tyder på at vedkommende kunne være norskfilolog. Eller *Maalskrædder*, som P.A. Munch kalte språkeformatoren Knud Knudsen på 1850-tallet. ■

Debatt

PER PETTERSON
forfatter,
Høland i Akershus

Litteratur. Faren min var ingen intellektuell. Han jobba i skofabrikk fra han var 14 år, det vil si, fra 1925. Det han leste var westernbøker, cowboyblader, detektivromaner, med helter som het Walt Slade, Bill og Ben, Morgan Kane, Larry Kent. Jeg også leste dem. Men han var en atlet, det han likte var å dra til skogs, dra på fjellet, gå og gå, trene kroppen, holde ut. Han ville ha frisk luft. Han elska Norge, enda foreldrene hans var svenske, jeg er ikke nasjonalist, sa han, jeg er nasjonalromantiker, og var vittig. Kroppen din er et tempel, sa han, og jeg mente da, at han hadde rett. Jeg gjør det kanskje fortsatt. Han var i toppform, jeg kunne se i bladene at han så ut som Tarzan.

Noe viktig. Det faren min hadde var en bokreol. Han må ha kjøpt den en gang på 30-tallet, antakelig bøker og reol i ett, etter noen som hadde dødd, fra et dødsbo. Den kan ikke ha vært kostbar, for han hadde ingen penger til den slags, men jeg er sikker på at han med det kjøpet, håpte han kunne tilføye livet sitt noe viktig, som ikke var der fra før, et større rom omkring tankene kanskje, ting han kunne fundere over, fabulere om, når han var ute og vandra fra ås til ås.

Per Petterson blir gratulert av forlag blitt kåret til vinner av Nordisk Råds ble overrakt prisen i går.

Borneo, Sven Hedins På verdens tak, tjofer Nansens ferd over Grønlandsisen

Skriften ga mening. Vi så alle på bokreolen som et møbel bare, avgrenset lukka om seg sjøl, et objekt i rommet, for var det utskjæringene vi likte best én dag da jeg var helt ung, kanskje toten, tok jeg tilfeldig en av bøkene ut og den på en tilfeldig side, og jeg forsto tydelbart at skriften ga mening, den var vanskelig å lese i det hele tatt, og plutselig ble jeg oppmerksom på alle bøkene så på hver side av denne boka, på de andre lenene; at de kunne åpne seg på samme ten, det var kanskje nok til et helt liv.

ØYVIND T. GULLIKSEN:

Minneord om Leif K. Roksund (1922–2009)

Rektor Leif K. Roksund var født i Skien. Han var i mange år en av Språklig Samlings viktigste støtte-spillere i Telemark og han satt også to perioder i Språkrådet. Han sto på samnorsktanken gjennom sitt nesten 40-årige arbeid i norsk skole og i sine mange avisartikler og bøker.

Under krigen gikk han på latinlinja på det som seinere blei Brekkeby videregående skole i Skien. En dag måtte han gå den tunge gangen til rektor ved skolen for å si at han hadde ikke råd til å gå der lenger. Men rektor ville gjerne ha han og ordna med en fri plass. Om det sa Roksund seinere: «Den gleden jeg følte da jeg fikk fortsette på skolen glemmer jeg aldri» (TA, 15.1.2005). Skolen blei stengt av nazistene, men undervisninga foregikk ofte lokalt heime hos lektorene. Roksund fikk dermed examen artium i 1942 og begynte å studere ved Universitetet i Oslo. Han unnngikk å bli arrestert da tyskerne slo til mot Universitetet i 1943. I 1950 var Roksund ferdig utdanna lektor, med norsk hovedfag og med engelsk og historie som bifag. Han var i mange år deretter lektor, seinere rektor, ved sin gamle skole, Brekkeby videregående (tidligere Skiens handelsgymnas). Som lærer var han kjent for sitt store engasjement i litteratur- og språk-undervisning.

For Leif Roksund var interesse for lokalhistoria en del av hans aktive samfunnsbevissthet. Han var aktiv lokalpolitiker og satt i bystyret for Venstre. Han skreiv om Skiens musikkforening (2001), om ordførere i Skien og omegn fra 1837 til 2000, om merkantil utdanning i Skien (1992) og om helseforhold i et lokalhistorisk perspektiv (1994). I 2000 fikk han Skien kommunes kulturpris. Han var i en periode leder for Norges Astma- og Allergiforbund

og tok opp kampen for miljøvern og mot luftforurensing i Grenland. Han var en sterk forsvarer av den nye røykeloven og så på tobakksrøyking som en vederstyggelse. Intet mindre.

I språkpolitikken satte han det lokale og det nasjonale sammen. Framfor alt så han samnorskens store muligheter i skolen. Det var hans skolepolitiske og språkpedagogiske erfaring som gjorde at han gikk aktivt inn for den språklige samlingstanken. Han ønska seg ett norsk skriftspråk med store variasjonsmuligheter. Han var fortvila over at folk ikke forsto at med *ett* norsk språk, ville mulighetene for språklige uttrykk egentlig bli langt større. I et intervju med Ivar A. Skjefld i TA (15.11.2005) sier han: «Jeg oppdaget at elevene hadde mye vanskeligere for å uttrykke seg skriftlig enn muntlig. Det var derfor viktig å la dem få bruke et skriftspråk som lå så nær talespråket som mulig». Han oppfordra derfor elevene ved sin skole til å skrive «åffer» og «assen».

I Språkrådet gjorde Roksund en innsats for muligheter for større variasjon i bokmålet. I 1972 gjorde bokmålsseksjonen i Norsk språkråd et vedtak om at «det bør skje en liberalisering av rettskrivningsreglene i bokmål, og at dette må settes i verk så raskt som mulig». Det gjaldt særlig hokjønnsbøyning, fleirtall av intetkjønnsord og fortid av svake verb. Det blei satt ned et eget utvalg for å utrede spørsmåla. I denne komiteen blei Roksund valgt til medlem, sammen med blant andre Trygve Bull. De to var ofte enige. På den måten var Roksund derfor med på en viktig reform innafor norsk bokmål. Forslaget om større frihet og bruk av radikale former i bokmålet blei drøfta så å si utover heile 1970-tallet. Dessverre opplever vi nå et tilbakeslag for denne tanken, i

og med at det nå er forsøk på å lage større forskjeller og skille mellom nynorsk og bokmål.

Roksund ga ut i alt ti bøker. Særlig etter at han gikk av med pensjon i 1993, fikk han bedre tid til å skrive. I 1997 ga han ut boka *Skiensdialekten i omriss* (1997) med tanke på folk som var allment interesserte i språk og til lærere i skolen i distriktet, slik at de kunne bruke den som inspirasjon i undervisning. Han forsvarte boka med å si at «altfor lenge har skiensdialekten blitt utsatt for sosial ringakt, karakterisert som stygg og vulgær og prega av slurv» (s. 10). Roksund så til sin fortvilelse at slike negative holdninger til språk som mange fikk innpoda i barndommen, blei stående uten motforestillinger. Det var ikke snakk om stygt eller pent språk, meinte Roksund, bare «sosiale fordommer i et klassedelt samfunn» (s. 10). I denne boka, som ellers, hadde Roksund god og frodig humoristisk sans. For han var fortidsforma «skriv» en sjølsagt mulighet på bokmål, og han la til at

«slik bøyes også verb som uttrykker kroppsfunksjoner man vanligvis ikke omtaler i 'dannet' selskap» (s. 39). For han lå det ei kjensle av personlig glede i det å innføre former i bokmålet som «hoppande glad», «brennande god», «stormande lykkelig» (uttalt uten d, men skrivi med d). I denne boka begynte han også å samle stoff til lokale innslag i Ibsens språk og tok med et eget avsnitt om «Henrik Ibsen og Skiensdialekten» (s. 47–51), der han viser til ord som «bælmørke» i *Per Gynt* og at Gina i *Vildanden* bruker «å sanse» for å huske og at Ibsen benytter seg av begrepet «å bånne» (gå til bunns, s. 48) i samme skuespillet.

Alt året etter, i 1998, ga han ut *Henrik Ibsen og oppvekstmiljøet*. Her bygger han på det arbeidet som alt var gjort av Østvedt, Koht og Mosfeld, og han gir honnør til alle disse, men Roksund meinte typisk nok at de hadde en tendens til å gjøre Ibsens barndom altfor mørk og tristere enn den kanskje var: «De glømmer at året har mange dager og dagene mange timer. Dermed gjør de mørke enkeltstunder til helårsmørke» hos Ibsen (s. 7). Når Koht skriver at Henrik Ibsen verken gikk på ski eller skøyter, så skriver Roksund at det er da andre ting en kan gjøre i snøen! Roksund vil argumentere for at dersom Ibsen var misantrop, så var ikke årsaken til det nødvendigvis forferdelige barnomsopplevelser i Skien.

I 1999 ga Roksund ut boka *Skien i Ibsens diktning* (1999). Han understreka der det vi alle veit, at «det landskap en fødes inni, de mennesker en møter først, det språk en lærer de først ord av, vil gi varige og uutslettelige inntrykk for resten av livet» (s. 9). Han var mest opptatt av navn på lokale personer og steder som ofte i fordekte former går igjen hos Ibsen, samt innslag av skiensmål i det Ibsen skreiv. Det mest interessante er likevel det Roksund her nevnte om Lammersbevegelsen og Ibsen, på bakgrunn av det brevet Ibsen sendte til si søster om at han

også var med i dette «stormvejr, derom bærer en del af min digtning sit vitnesbyrd» (s. 19). Roksund var ganske sikker på at det var Lammersrørsla som gjorde at Ibsen ikke holdt kontakt med foreldra sine (s. 54).

I 2002 kom boka *Sånn snakkæ' vi hær. Ord og vendinger i grenlandsmålet*. Boka er ei ordliste over grenlandsmål fra tida etter den andre verdenskrigen. Roksund så på sitt arbeid her som et redningsoppdrag, da mange ord og uttrykk gikk ut av bruk, særlig ifølge Roksund som resultat av urbaniseringa av regionen og at det var storbymålet som fortrengte de andre. Roksund gjentok argumentet om at «formverket i denne dialekten [nedre Telemark] i store trekk faller sammen med formverket i normalisert nynorsk» (s. 7) og at «gamle sosiale fordommer» henger ved språkbruk. Det gjelder, skriver Roksund, «mer skriftspråket enn talemålet» (s. 9). Det hadde han nok rett i. I dag er det stor frihet i bruk av dialekter i radio og fjernsyn, men det er svært restriktivt med variasjoner i skriftmålet, og det skal etter planen bli enda strengere. Med utgangspunkt i ungdomsspråk klagde Roksund også over unødvendig bruk av engelsk: «Åffer skal man endelig si *hot* om noe som er populært?» (s. 9). I boka samla han en heil bank av gode ord fra nedre Telemark. Når en ellers skriver norsk (bokmål), hvorfor kan en da ikke også skrive «å dette-dett[er]-datt-dotti», etter talemålet? Blant anna gir ordlista ei god samling med ord for personbeskrivelser med negative konnotasjoner: *skabberakkell, vriompeis, turebasse, suseladd, slabbedask, subbedeise, rullte, stratenrøver, bleikfis, dåsemikkel, kanalje* og i solid protestantisk ånd inkluderer han sin definisjon av ordet *pave* som «en som er stor på det»!

I boka *Henrik Ibsen og eros* (2002) gikk Roksund ut over det lokale og det språklige til et tema som han fant igjen i heile Ibsens produksjon.

Tydelige erotiske scener var det ikke mange av hos Ibsen. Ifølge Roksund skildra Ibsen erotikken indirekte «gjennom seksualsymboler» og her viste Roksund stor fantasi og munterhet. Til dømes tolka han de orda som Agnes sier om Brand, «Sig mig om du saa? ... Hvor han voxte, mens hans talte!» som et uttrykk for hennes tidlige tiltrekning til Brann. Når Agnes legger merke til «hvor han voxte, mens hans talte», så tolker Roksund det dit hen at «trulig var det mer mannen enn presten hun så i ham da» (s. 111)! Boka er et forsøk på å samle et motiv i heile Ibsens diktning, et motiv det er vanskelig å skrive om, og han skreiv uten å ta opp store metodiske problem. Men Roksund går mot Ibsen-tolkeren Robert Ferguson når han (Ferguson) påstår at «fravær av synbar seksualitet gjenseiler seg» i hans drama. Nei, protesterte Roksund, «Helmer kommer sprengkåt ned fra festen ovenpå». For Roksund går Ibsen i erotikken som katta «rundt det varme grautfatet» (s. 312).

Det beste ved denne boka til Roksund er at han våga å gi seg ut på dette, og det i et språk som er så vidunderlig langt fra det stive konservative språket som Nationaltheatret bruker på og omkring sine Ibsen-tolkinger. Det var på tide.

Leif K. Roksund var en av dem som forente lokalhistorisk, politisk og pedagogisk virke og som på den bakgrunn gikk inn for ett norsk språk med store variasjonsmuligheter. Alt dette hang naturlig sammen for han. Vi skulle hatt fleire som han.

Øyvind T. Gulliksen,
Bø i Telemark

Innhold I/2010

- 2 Redaksjonelt: Språklig økofobi
- 3 Svein Lie: Standardtalemålet – fins det?
- 8 Vignleik Leira: «Den demokratiske republikken Kongo» – geografiske komplikasjoner ved normering av overbestemt substantiv i bokmål
- 11 Arne Torp: Dachsrevy'n i Oslo: Siste skanse for tyskkunnskaperne i Norge?
- 12 Arne Torp: Det er forskjell på kong Salomo og Jørgen Hattemarker
- 13 Øyvind T. Gulliksen: Minneord om Leif K. Roksund (1922–2009)